

Economisch nationalisme

Naar een historisch gefundeerd theoretisch kader

OLIVIER BOEHME

Dit artikel is bedoeld als bijdrage aan een historisch gefundeerd kader voor de studie van het economisch nationalisme.¹ Aan de hand daarvan valt ook de Vlaamse casus verder uit te diepen. Voor een duiding van het economisch nationalisme biedt de bestaande literatuur verspreide elementen, maar niet één coherente theoretische basis. De term kent niet eens een eensluidende definitie. Vaak gaat economisch nationalisme door voor een synoniem van protectionisme en duidt dan op de manier waarop naties zich onderling in economisch opzicht verhouden. Voor het streven van een natie of nationale gemeenschap naar de beheersing van haar economische instrumenten en opbrengsten hebben termen als 'indigenisme' en 'nostrificatie' ingang gevonden.² Deze uiteenlopende terminologie toont alvast aan dat het bij economisch nationalisme telkens om de afscherming gaat van wat als de 'eigen economie' wordt beschouwd. Bovendien kan het twee richtingen volgen: naar buiten, ten overstaan van andere naties, en naar binnen, tegenover andere nationale entiteiten in eenzelfde staatkundig geheel. De externe en interne oriëntatie staan echter niet los van elkaar.

DE EERSTE AANZETTEN TOT DE ECONOMISCH NATIONALISTISCHE IDEE

Met de geboorte van de moderne nationale staat in de vijftiende-zestiende eeuw ontkiemden opvattingen over een economische politiek die daarvan ten dienste stond.³ Ze lagen aan de basis van het latere mercantilisme en cameralisme. Met

1. De ambitie één consistente theorie van economisch nationalisme op te sporen, zoals geformuleerd in T. Nakano, Alfred Marshall's economic nationalism, in: *Nations and Nationalism*, vol. 13, 2007, nr. 1, pp. 57-76, deel ik niet, aangezien alleen een theoretisch kader op grond van niet eenduidige historische data m.i. haalbaar is. Dit artikel bouwt voort op mijn boek *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven, 2008.
2. 'Indigenisme' wordt vaak gebruikt m.b.t. derdewereldlanden. Zie P.J. Burnell, *Economic Nationalism in the Third world*, Boulder, 1986, p. 240.
3. Het overzicht onder deze subtitel is grotendeels gebaseerd op: J.A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, London, 1994, pp. 147, 220, 422-423, 505, 517-518, 576, 818, 822-823. Deze grote theoreticus én historicus van zowel de economie als het economische denken sloeg op zijn

het romantische nationalisme van de negentiende eeuw werden aan de 'nationale ziel' een bijhorend economisch bewustzijn en karakter gepaard. Ter bescherming daarvan leek protectionisme legitiem en aangewezen. Een klassieke beargumentering daarvan vormde *Das Nationalsystem der politischen Ökonomie* (1841) van de Duitse economist Friedrich List, dat echter al voorafgegaan werd door onder meer *Der geschlossene Handelsstaat* (1800) van Johann Gottlieb Fichte. List betoogde dat economieën per land een verschillend karakter vertonen en geen gelijktijdige ontwikkeling doorlopen. Daarom beval hij een 'opvoedend' protectionisme aan, om elk land toe te laten zich op zijn manier en ritme economisch te ontplooiën. De leer van de bescherming behoevende '*infance economy*' was in grote mate gericht tegen het industrieel vooroplopende en daarom overwegend vrijhandelsgezinde Engeland. Verzet daartegen rees niet in de laatste plaats in de Verenigde Staten, waar Alexander Hamilton, één van de *founding fathers* van deze jonge natie, de prille industrie van het land daadwerkelijk met een tarievenpolitiek beschutte tegen de zijns inziens te bedreigende Britse concurrentie. Sterke impulsen van dit beleid zijn trouwens uitgegaan naar het denken van List, die een tijd in Amerika verbleef. Daar heeft Henry C. Carey omstreeks het midden van de negentiende eeuw zijn leer van de '*balanced economy*' geformuleerd, die uitging van de nationale, in zichzelf besloten harmonie van landbouw, industrie en handel. (*Principles of Social Science*, 1858-1859). Hij lag daarmee aan de basis van de *American Political Economy* en vond weerklank in Europa.

In Duitsland verwierf in de tweede helft van die eeuw op het domein van de economische wetenschap de Historische School onder aanvoering van Gustav von Schmoller grote invloed. Ze kenmerkte zich door een nadruk op de *Nationalökonomie*, die niet kon gevat worden in een universele economische theorie en slechts te begrijpen viel door studie van haar specifieke historische evolutie. (Daarover ontbrandde de beruchte *Methodenstreit* met de Oostenrijkse liberale school.) De aanhangers van de historische benadering hadden eveneens interne harmonie op het oog, toen de industriële industrie haar maatschappelijke gevolgen volop liet voelen, en pleitten daarom voor economische bijsturing door de overheid, wat hen de bijnaam '*Kathedersozialisten*' opleverde. In Groot-Brittannië, de wieg van het industriële tijdperk en de motor achter de toenemende integratie van de wereldhandel, vielen soortgelijke geluiden op te vangen: de academicus William James Ashley en zijn Engelse historische school en de conservatieve politicus Joseph Chamberlain huldigden eveneens een samengaan van gedeeltelijke afscherming van de nationale economie en sociale politiek. In Frankrijk lag François Simiand mee aan de basis van de opvatting dat economie ging over concrete samenlevingen,

manier een brug tussen de in de tekst van dit artikel vermelde Duitse en Oostenrijkse economische scholen.

met hun specifieke geschiedenis, sociale kenmerken en instellingen. De historische scholen lopen eigenlijk over hetzelfde spoor als die van de 'institutional economics', die allicht niet toevallig in de Verenigde Staten sterk staat.

Economisch nationalisme wordt gevoed uit en maakt gebruik van nog andere ideeën en leidt zelfs tot praktijken die niet noodzakelijk passen bij wat hiervoor genoemde leerstellingen poneren. Bovendien gaat economisch nationalisme over meer dan naties die met het oog op de inheemse economie een bepaald soort extern beleid gaan toepassen en speelt het ook een rol bij de interne verhoudingen tussen verschillende nationaal gedefinieerde groepen. Historische analyses over de relatie tussen staten, nationalisme en economische processen leren meer over dit multidimensionale karakter van economisch nationalisme.

NATIONALISME EN ECONOMIE: OORZAAK EN GEVOLG

Voor een historische analyse van het economisch nationalisme lijkt het werk van een sinds decennia toonaangevende auteur over nationalisme een aangewezen bron. Inderdaad heeft Ernest Gellner, voormalig professor filosofie aan de London School of Economics, met zijn boek *Naties en nationalisme* een bij uitstek economische verklaring geleverd voor het nationalisme.⁴ Een hoogontwikkelde economie, zo betoogde hij, bestaat immers uit grote en complexe ondernemingen en een dito netwerk, die hoogtechnologische kennis en kunde van hun werknemers vereisen. Eén taal is daarbij onontbeerlijk als vehikel voor communicatie en instructie. Via onderwijs wordt de kennis van die taal bijgebracht, naast de andere competenties die nodig zijn voor een functie in het systeem, en de afhankelijkheid aan het grotendeels nationale kader waarin het gesitueerd is. Eric Hobsbawm, de Britse historicus die een al even klassiek geworden studie over het moderne nationalisme schreef, heeft deze visie ondersteund door er onder meer op te wijzen hoe in de twintigste eeuw staten als Duitsland, Frankrijk, Italië en andere uitgroeiden tot de grootste werkgever voor degenen die enig onderwijs hadden genoten. Want niet alleen de moderne economie, maar ook het daaraan beantwoordende overheidsapparaat had behoefte aan een leger gevormde werknemers. De taal van het economische systeem en de overheid in elk van de nationale verbanden bepaalde de kansen op de naar verhouding groeiende arbeidsmarkt.⁵ Bij zowel Gellner als Hobsbawm staat een politieke 'bovenbouw' dus niet alleen ten dienste van een economische 'onderbouw', maar geeft die eerste ook vorm aan deze laatste. Gellners analyse van nationalisme raakt aan die van het marxisme, terwijl Hobsbawm zich

4. E. Gellner, *Naties en nationalisme*, Amsterdam, 1994 (vert.) (eerste Engelstalige editie: 1983), passim.
5. E. Hobsbawm, *Natie en nationalisme sedert 1780. Streven, mythe en werkelijkheid*, Amsterdam, 1994, pp. 109-110.

zonder meer tot deze stroming bekende.

Tegenover het dominante staatsnationalisme dat Gellner schetst kan zich volgens hem een dissident nationalisme positioneren op even economische gronden. Indien zich geen industrie vestigt in het gebied waar een minderheidscultuur thuis is, in tegenstelling tot andere delen van het land, zal een deel van de inwoners van dit gebied moeten emigreren naar de geïndustrialiseerde regio's en daar mettertijd opgaan in de dominante taalgroep. Naast deze piste, die op termijn evenveel kansen biedt aan het lid van deze minderheid als aan andere burgers, blijft een andere over: diegene van de herinnering aan het gebied van herkomst, verankerd in een volksbeweging met eigen culturele bagage en symbolen, en de herinnering aan het lijden van de eerste gemigreerde generaties. Deze weg leidt naar de vorming van nationale banden met taalgenoten en een strategie waarbij in de zelfstandige minderheidsregio een uitgelezen groep intellectuelen van het eigen volk kan opereren binnen een voor zichzelf gereserveerd terrein. Dit biedt ook kansen voor de opbouw van een eigen industrie die de emigratie van arbeiders overbodig maakt. Het verzet van pre-industriële culturen kan volgens Gellner de evolutie van het dominante politieke en economische systeem dat gestalte geeft aan het industriële tijdperk dus grondig beïnvloeden. Daarbij imiteert het minderheidsnationalisme voor een deel de dominante groep: op het territorium van de subnatie wordt net zoals in de eenheidsstaat een nationale eenmaking nagestreefd, via één taal en één cultureel bewustzijn. Of alleen taal als centrale factor bij de vorming van nationaal bewustzijn een rol kan spelen en of er soms geen krachtiger impulsen kunnen uitgaan van factoren als religie (zoals de desintegratie van voormalig Joegoslavië bewijst) of ideologische profilering, een apart verleden (de scheiding van Tsjechen en Slovaken is hier een voorbeeld), is een pertinente vraag bij Gellners theorie.⁶ Maar ook indien we taal als ankerpunt voor nationalisme vervangen door levensbeschouwing, religie of geschiedenis blijft de redenering van Gellner zinvol.

Gellners theorie past goed bij degene die Michael Hechter formuleerde in zijn studie over het 'interne kolonialisme'.⁷ Daarmee doelde hij op het fenomeen

6. Karl W. Deutsch ging hem daar in 1953 reeds in voor met zijn *Nationalism and Social Communication*, al wijst Wils erop dat Deutsch de integratie door sociale communicatie niet noodzakelijk tot stand zag komen door taal, maar ook door o.m. gemeenschappelijke welvaart en levensbeschouwing. Dat is ook een deel van Wils' kritiek op Gellner: naties kunnen evengoed uit o.m. religieus bewustzijn ontstaan; bijvoorbeeld Kroaten, Bosniërs en Serviërs spreken allemaal Servo-Kroatisch, maar hangen verschillende religies aan. Zie L. Wils, *Naties en nationale bewegingen. De aanbreng van internationaal historisch en sociologisch onderzoek*, in: G. De Smet ed., *De Geschiedschrijving van de Vlaamse Beweging sinds 1975. Handelingen van het colloquium op 24.10.1992 te Antwerpen n.a.v. de 50e jaargang van Wetenschappelijke Tijdingen en de 10e jaargang nieuwe stijl*, Gent, 1993, pp. 82-83 en 85-86.
7. M. Hechter, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*, London, 1975, passim.

de
galge

het kolonialisme

d.w.k. werkgroep in
vlaanderen

Het kolonialisme in Vlaanderen is één van de mini-pockets die tijdens de late zestiger jaren van vorige eeuw werden geredigeerd en verspreid door een groep uitgesproken jonge, sociaal-progressieve flaminganten die zich de Witte Kaproenen noemden (Werkgroep De Witte Kaproenen of D.W.K.). De uitgever was De Galge uit Brugge. [ADV N, VB 763/1-2]

dat groepen die qua taal en cultuur een minderheid vormen binnen een grotere staat en regionaal tamelijk duidelijk gesitueerd zijn, hun positie aanvoelen als die van een kolonie binnen die staat. In deze staat wordt de periferie politiek, economisch en cultureel geleid vanuit het centrum door een andere nationale groep dan degene die overweegt in de perifere delen. Hechter illustreerde dit aan de hand van de casussen Wales, Schotland en Ierland, de zogenaamde Keltische gebieden. Het centrum van waaruit ze overheerst werden/worden is Londen met zijn Engelse elite. De term 'interne kolonisatie' circuleerde overigens reeds in de negentiende eeuw met betrekking tot de situatie van de Russische boeren en vond daarna toepassing op Zuid-Italië, Latijns-Amerika, de door Israël bezette gebieden en andere streken. Net als het door Gellner beschreven proces blijft interne kolonisatie daarenboven niet beperkt tot een kapitalistische economie met bijhorend politiek systeem. Het geval van Estland als deel van de voormalige Sovjet-Unie maakt duidelijk dat het eveneens bruikbaar is in de context van het communisme.⁸ De marxistisch georiënteerde geleerde Immanuel Wallerstein wil met het centrum-periferie-model niet minder dan de verhoudingen in het hele economische 'wereldsysteem' beschrijven. Dit systeem is voor hem per definitie kapitalistisch en wordt geleid door het westerse centrum dat de andere landen als een periferie aan zich dienstbaar maakt. Het gaat om een systeem van staten, die instaan voor de vrijwaring van particuliere economische belangen, waarbij Wallerstein de rol van het nationalisme cruciaal noemt voor het behoud van dit statensysteem, maar niet blind is voor systeemondermijnende identitaire formaties.⁹

Net als in het model van Gellner zet in dat van de interne kolonisatie een perifere cultuur zich aftegen een dominerend centrum om culturele en economische redenen. Het lidmaatschap van de perifere cultuur behelst immers ook minder goed betaald werk. Deze culturele werkverdeling (*'cultural division of labor'*) doorkruist de sociale segmentering in zoverre dat de arbeiders van het centrum zich daarmee meer identificeren dan die van de periferie en door toedoen van een sterke culturele reflex een gevoel van solidariteit tussen vergelijkbare sociale strata uitblijft. De culturele werkverdeling wijst overigens vooruit naar een centrale problematiek in de multiculturele samenleving, waar de verhoudingen op de arbeidsmarkt eveneens in belangrijke mate gekenmerkt worden door verschillen qua cultuur en afkomst. Vanuit een streven naar behoud van wat aangevoeld wordt als regionale eigenheid en (de indruk van) economische discriminatie willen de leden van de periferie de beslissingscentra veroveren met het oog op de welvaart van de eigen

8. C.W. Mettam & S.W. Williams, Internal colonialism and cultural divisions of labour in the Soviet Republic of Estonia, in: *Nations and Nationalism*, vol. 4, 1998, nr. 3, pp. 363-388.

9. I. Wallerstein, *World-Systems Analysis. An Introduction*, Durham-London, 2005, pp. 36-37, 50 en 54.

subnatie. Dit werkt nochtans ook omgekeerd: indien structurele verschillen op sociaaleconomisch gebied tussen culturele groepen afnemen, kan dat hun onderlinge integratie bevorderen en hen minder doen terugplooiën op de eigen etnie. In het geval van Groot-Brittannië heeft een toenemende economische afhankelijkheid van de perifere gebieden tegenover het centrum het nationalisme er een tijd aan belang laten inboeten, hoewel in het recente verleden ook daar een nieuwe golf van regionalisme en hieraan beantwoordende 'devolution' heeft ingezet.¹⁰ Waar de sociaaleconomische structuren een herkenbaar ander profiel vertonen in de periferie in vergelijking met het centrum, kan dan weer economisch regionalisme de weg van separatisme inslaan (al of niet als dreigement bij onderhandelingen).

Er bestaan verschillende types van culturele werkverdeling: het kan gaan om een verdeling tussen cultureel homogene territoria, tussen verschillende sociaallinguïstische groepen in de periferie (zoals tussen inwijkelingen vanuit het dominante centrum en autochtonen) of tussen verschillende sociaallinguïstische groepen in het centrum (zoals tussen inwijkelingen uit de periferie en autochtonen). Culturele werkverdeling en interne kolonisatie zijn dus wel verwant, maar niet hetzelfde, omdat ook los van de kolonisatie van de periferie sprake kan zijn van sociaaleconomische differentiatie op grond van cultureel verschil.¹¹ Op deze drie types van culturele werkverdeling zijn variaties mogelijk, bijvoorbeeld waar centrum en periferie dezelfde taal en (deels) dezelfde cultuur delen of waar in het kader van een 'horizontale segmentering' leden van de niet dominante cultuur specifieke sectoren bezetten of zelfs zo goed als monopoliseren. In de culturele sector is dat vaak het geval.¹² Een economisch dominante en cultureel onderscheiden regio kan zelfs politiek ondergeschikt zijn. Zo teerde het Catalaanse nationalisme einde negentiende eeuw op het besef van economische superioriteit in Spanje en beklagden leden van andere economisch onderontwikkelde delen van het land zich erover dat het welvarende Catalonië hen 'koloniseerde'. Tot die economisch inferieure gebieden behoorde niettemin het politieke centrum Madrid en vandaar grote spanningen tussen een periferie met economisch overwicht en een arm, maar politiek sterk centrum.¹³

Ook met Hechter komen de economische evolutie van de laatste tweehonderd jaar, het ontstaan van het nationalisme en de rol die economie in die

10. Zie bv. J. Loughlin, *Chapter 3. The Welsh Case: Cultural Diversity of a Nation with Devolved Powers in a Unitary State*, in: D.M. Smith & E. Wistrich (eds), *Regional Identity and Diversity in Europe. Experience in Wales, Silesia and Flanders*, London, 2007, 227, pp. 34-63.
11. C.W. Mettam & S.W. Williams, *Internal colonialism [...]*, pp. 367-368.
12. Zie de uitgave uit 1999 van Hechter, *Internal Colonialism* (New Brunswick-London), pp. xix en 372 en J. Loughlin, *Chapter 3 [...]*, p. 50.
13. P. Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales. I*, Paris, 1977, pp. 63-67 en 78.

beweging speelt in één verklaringsschema samen. Zijn inzichten zijn (deels) met die van Gellner verzoenbaar. De thesis van het interne kolonialisme, waarvan ook marxistische versies bestaan, wordt nochtans niet door alle nationalisme-experts gedeeld. Zo heeft Anthony D. Smith tegengeworpen dat de spreiding van het kapitalisme en die van nationalisme niet altijd samenvallen. Voor hem is een etnie meer dan een fenomeen dat voorkomt uit een actuele, sociaaleconomische problematiek, ze heeft wortels die ouder zijn.¹⁴ Smith behoort daarmee tot diegenen die niet in de eerste plaats economie nodig hebben om het moderne nationalisme te verklaren. Bij die tendens sluit ten dele ook de Tsjechische historicus Mirolav Hroch aan. Hroch verwierf bekendheid met zijn beschrijving van de ontwikkeling van het nationalisme in drie grote fasen: in fase A ontkiemt er bij een kleine groep intellectuelen een nationaal bewustzijn, in fase B neemt dit een politieke vorm aan en in fase C breekt de nationalistische voorhoede door naar de massa met een verhaal dat de analogie van haar nationale en materiële belangen aantoot.¹⁵ Hier is dus een elite aan het werk die een nationalistische overtuiging a priori wil vervolledigen en meer slagkracht geven *door middel van* de koppeling van haar taal- en/of cultuurstrijd aan sociale en economische belangen.¹⁶ Dat impliceert dat Hroch aandacht had voor de sociale en economische context waarin nationalist hun overtuiging verwerven, maar zijn beschrijving hoe zij hun *perceptie* van die materiële voorwaarden verwerken tot een instrument voor hun politieke agitatie is minstens zo relevant.

Hier rijst dus een cruciale vraag: genereert economie nationalisme of modelleert en gebruikt nationalisme economie? Als hierboven gesteld wordt dat Gellner een ideale toegang tot het economisch nationalisme *kan* bieden, suggereert dat reeds iets van het tegendeel. Gellners analyse voert immers in te verregaande mate nationalisme voor een groot deel terug op economie, hoezeer hij ook ruimte biedt aan de rol van cultureel bewustzijn bij het ontstaan van nationalisme en de impact daarvan op economische processen. Zijn economisme staat dan wel geenszins gelijk aan eng historisch materialisme, toch volstaat het niet voor een volledig begrip van nationalisme en vandaar evenmin van economisch nationalisme. Dat geldt ook voor de insteek van Hechter, Hobsbawm en anderen.

Nochtans wijzen al deze nationalismetheorieën met hun onderling verschillende accenten erop dat economisch nationalisme evengoed uitgaat van nationalisme, dat gebruikmaakt van economische ideeën en praktijken als *middel* voor een niet uitsluitend economisch doel, als omgekeerd. Deze verhouding tussen beide termen

14. A.D. Smith, *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London-New York, 1998, pp. 49-55.
15. M. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, New York, 2000.
16. Hroch, *Social Preconditions* [...], p. 30.

van het begrip heeft de Amerikaanse historica Liah Greenfeld uitgewerkt in haar boek *The Spirit of Capitalism*. Zij draait de economistische stelling over (economisch) nationalisme zelfs radicaal om: nationalisme is geen bijproduct, maar de oorzaak van het moderne kapitalisme¹⁷, waarvan ze de essentie omschrijft als de drang naar alsmear meer economische groei en kapitaalsaccumulatie. Zoals de titel van haar studie al aangeeft, plaatst ze zich in de lijn van de Duitse medegroundlegger van de sociologie Max Weber en diens epochale boek *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1905) over het ontstaan van het kapitalisme door toedoen van een nieuwe geestesstroming. Net als bij andere economisch historici, waartoe ook David Landes behoort met de nadruk die hij legt in zijn *The Wealth and Poverty of Nations* (1998) op de verklaring van cultuur voor het verschil in materiële ontwikkeling van land tot land, worden mensen in hun economisch handelen in grote mate gedreven door ideeën en mentaliteiten, en niet alleen door materiële overwegingen. Het verschil tussen Greenfelds en Webers benadering bestaat erin dat zij niet het protestantisme maar het nationalisme als de ideële bron van het kapitalisme beschouwt. Van het zeventiende-eeuwse Holland en Engeland tot de grote industriestaten van de negentiende eeuw wordt de kapitalistische basisopvatting toegepast in verschillende modaliteiten, maar steeds met als motor het nationalisme. Hier zetten nationalist en economie in met het oog op hun politieke agenda en ze maken daarbij gebruik van uiteenlopende economische theorieën en praktijken. Ook studies over recente invullingen van economisch nationalisme tonen hoe inderdaad een waaier aan economische theorieën en beleidskeuzes een als zodanig geformuleerde nationale identiteit of nationaal belang ondersteunen.¹⁸

Bij nationalisme is daadwerkelijk geen sprake van een uniform programma en dat is dus ook niet het geval in zijn economische vorm. Een begrip als 'volkswelvaart' kan op uiteenlopende manieren worden ingevuld. Wat deze of gene nationalist daarmee bedoelt, is niet eenduidig en hangt af van wat nationalist en – met al hun onderlinge verschillen – begrijpen onder het 'nationaal belang'. Het instrumentele karakter van economie voor nationalisme brengt met zich mee dat economisch nationalisme niet gebonden is aan één welbepaalde stroming van het economisch denken. Zowel mercantilisme, protectionisme als vrijhandel, zowel economisch liberalisme als socialistisch of andersoortig interventionisme werden en worden gecombineerd met economisch nationalistische beleidsoogmerken.¹⁹ Eén en ander betekent dat het economisch nationalisme zelfs het kapitalisme kan voorbijschieten.

17. L. Greenfeld, *The Spirit of Capitalism. Nationalism and Economic Growth*, Cambridge (Massachusetts)-London, 2001.
18. E. Helleiner & A. Pickel (eds.), *Economic Nationalism in a Globalizing World*, Ithaka-London, 2005.
19. T. Nakano, Theorising economic nationalism, in: *Nations and Nationalism*, vol. 10, juli 2004, nr. 3, pp. 211-212; P.J. Burnell, *Economic Nationalism [...]*, p. 25.

Greenfelds visie vindt enigszins steun bij die van de Japanse politicoloog Takeshi Nakano, die eveneens de autonome rol van nationalisme en de invloed daarvan op economische processen heeft benadrukt. Zich baserend op een andere pionier van de sociologie, Émile Durkheim, stelt hij dat een natie meer cohesie vertoont dan een staat. Analoog aan Gellner betoogt hij hoe die cohesie wint bij een verhoogde mobiliteit en communicatie in een moderne economie en maatschappij, die een standaardtaal en homogene cultuur vereisen. Tussen de stelling dat de (kapitalistische) economie de bron vormt van nationalisme (en daaruit volgende contranationalismen) aan de ene kant en degene over nationalisme als oorsprong van de moderne economie aan de andere kant, is dus een derde positie mogelijk: de staat geeft vorm aan de economie, die op haar beurt de staat consolideert tot natie. Bovendien kan een nationale markt niet enkel leiden tot meer integratie, maar evengoed langs zowel sociale als etnische breuklijnen *desintegreren*.²⁰ Bij dit proces staat de intranationale dimensie van het economisch nationalisme centraal.

Met betrekking tot die interactie tussen economie, met name in haar kapitalistische gedaante, en nationalisme (los van de 'kip en ei'-vraag naar oorsprong en resultaat) bestaat over alle verklaringsmodellen heen alvast eensgezindheid over één wezenlijk punt: de natie en het daarbij behorende samenhorigheidsgevoel zijn moderne fenomenen, alle traditionalistische vertogen van nationalistten ten spijt. Communautarisme, de leer die de waarde van gemeenschappen centraal stelt, is ook geenszins onverenigbaar met het inzicht in het moderne karakter van staat en markteconomie. Die politiek-cultureel-economische wisselwerking wordt verhelderd door het concept '*imagined communities*' van Benedict Anderson. Anders dan Gellner en Hobsbawm, die naties en hun culturen toch grotendeels als uitgevonden en geconstrueerd ten behoeve van economische en sociale doelen afdeden, heeft Anderson met '*imagined*' 'verbeeld' en niet 'ingebeeld' bedoeld.²¹ Wel kan de verbeelding van de staat het natiegevoel aanwakkeren of onderhouden en die verbeelding kan zeer effectief verlopen via de economie, zoals door middel van de afbeeldingen op munten en biljetten of (wegen)kaarten.²²

Op de hierboven geformuleerde vraag of nationalisme een product is van de politiek-economische moderniteit dan wel of zowel de moderne economie als de moderne staat niet beide eerst door nationalisme tot stand zijn gekomen, volgt geen eenduidig antwoord. Los daarvan echter gaat een definitie van economisch

20. T. Nakano, *Theorising economic nationalism* [...], pp. 211-229.

21. B. Anderson, *Verbeelde gemeenschappen. Bespiegelingen over de oorsprong en de verspreiding van het nationalisme*, Amsterdam, 1995 (vert.), p. 18.

22. Hij doet dat in hoofdstuk 11 van zijn voormelde boek. Over de rol van economische herinneringen in de evolutie van een nationaal verhaal, zie G.T. Crane, *Economic Nationalism: Bringing the Nation Back In*, in: *Millenium: Journal of International Studies*, vol. 27, 1998, nr. 1, pp. 62 en 68.

nationalisme als nationalisme met economische middelen wel degelijk op en is ze voor de analyse van dat nationalisme erg bruikbaar. Deze bepaling minimaliseert de impact van economische motieven en overwegingen op politiek denken en handelen geenszins, maar eens nationalisme een autonome plaats verworven heeft in de geesten en harten van (een deel van) een populatie kan het hiervoor onmiskenbaar de leidraad worden bij het maken van keuzes op sociaaleconomisch terrein. Zelfs waar economie inwerkt op nationalisme, het versterkt of een richting aanwijst, of waar nationalistische argumenten worden gebruikt voor het verdedigen van achterliggende economische belangen, valt een substraat van nationalistisch denken, een nationalistische basispremissie, aan te wijzen. Tegengeworpen kan worden dat het economische leven zich de laatste eeuwen altijd grotendeels heeft afgespeeld in de context van nationale entiteiten en op die manier economisch nationalisme een containerbegrip dreigt te worden. Om beter de specifieke aard en omvang van nationaal ingevulde economie te begrijpen, kan het bekijken van het tegendeel daarvan verhelderend werken. Hoewel elementen van economisch liberalisme evengoed ingezet zijn bij het nastreven van nationaaleconomische agenda's, wees één van zijn klassieke auteurs, de Brit John Stuart Mill, in de negentiende eeuw protectionisme zelfs af als het de Britse economische belangen kon dienen.²³ Voor wie denkt zoals Mill staat de individuele economische actor voorop. Deze streeft zijn materieel voordeel na via ruilverhoudingen met andere individuele actoren, los van politieke structuren. Ook al kan de liberale theoreticus het concrete bestaan van deze laatste niet wegdenken, dan nog gaat het om een andere opvatting van economie dan degene die, om welke redenen ook, uitgaat van politieke aggregaten zoals naties.

De hier geschetste tegenstelling staat in de wetenschappelijke bestudering van de internationale politiek bekend als die tussen de 'realistische' en de 'liberale' of 'kosmopolitische' visie, waaraan nog een derde kan toegevoegd worden: die van het 'staatsmoralisme'. De realisten beschouwen de internationale politiek als een slagveld waar het in essentie gaat om de zelfhandhaving en machtsuitbreiding van de verschillende staten. De liberalen of kosmopolieten leggen de nadruk op de wereld als een homogene ruimte waar individuele burgers hun eigen, niet in de laatste plaats economische, belangen nastreven en daarom over de staatsgrenzen heen en los van nationale overwegingen netwerken opzetten. De staatsmoralisten

23. R.W. Weiss, 3. *Economic Nationalism in Britain in the Nineteenth Century*, in: H.G. Johnson (ed.), *Economic Nationalism in Old and New States*, London, 1968, p. 37. Importtarifiering wordt evenwel niet noodzakelijk ingevoerd met een nationalistisch doel. Zie A. Breton, bespreking van Johnson (ed.), *Economic Nationalism*, in: *Economica, New Series*, vol. 35, november 1968, nr. 140, p. 455. Overigens zien ook liberale economen in 'opvoedend' protectionisme niet noodzakelijk graven, zie bv. Th.K. McCraw, *Prophet of Innovation. Joseph Schumpeter and Creative Destruction*, Cambridge (Massachusetts)-London, 2007, pp. 574-575.

gaan net als de realisten uit van de individuele staat, maar geloven wel in een internationale rechtsorde die de relaties tussen de staten regelt en hun autonomie verzekert.²⁴ Economisch en ander nationalisme past veeleer in een realistische of staatsmoralistische en nauwelijks in een liberaal-kosmopolitische benadering.

Zo ook hoort het economisch nationalisme meer thuis bij 'politieke economie' dan bij 'economische politiek'. Het bestaan van beide termen, waarvan het onderlinge verschil bij het gebruik niet altijd duidelijk wordt aangegeven, biedt de kans om een meer dan semantisch onderscheid te maken: in het eerste geval gaat het vooral om het bedrijven van politiek door middel van economie, in het tweede om het bedrijven van economie door middel van politiek. Vul 'politieke economie' aan tot 'nationaal-politieke economie' en het wordt bijna synoniem van economisch nationalisme.

VAN DE PRIMAUTEIT VAN NATIE EN CULTUUR TOT ANTI-ECONOMISME

De primauteit van nationaal bewustzijn over economie is aantoonbaar met vele voorbeelden. Zo vertoonden landen van de derde wereld, vaak met een verleden als kolonie van een westerse mogendheid, de tendens economisch nationalisme in te zetten voor het verzekeren van hun politieke onafhankelijkheid.²⁵ Met nationalistische bewegingen in het Westen hadden ze gemeen dat ze van hun culturele integriteit een prioriteit maakten. Internationale handel en economische principes mochten die niet in het gedrang brengen.²⁶

Ook waar economische motieven het economisch nationalisme in de hand hebben gewerkt, gebeurde dat vaak omdat economische actoren hun belangen kaderden in een nationaal of nationalistisch referentiekader. Economisch nationalisme in de Verenigde Staten tijdens de negentiende eeuw was weliswaar een reactie tegen de economische en financiële impact van Groot-Brittannië op de Amerikaanse economie en de Britse concurrentie met de Amerikaanse economische expansie in Latijns-Amerika.²⁷ Maar deze perceptie van een conflict was slechts mogelijk omdat de betrokken Amerikanen zowel de obstakels voor als de bevordering van hun economische ontplooiing zagen in de termen 'Amerikaans' versus 'Brits' (of die met betrekking tot een andere mogendheid die de rol van economische vijand toebedeeld kreeg). Het ongenoegen in Argentinië, daterend van begin twintigste

24. J.S. Nye Jr., *Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History*, New York, 1993, pp. 3-6 en 134-135.

25. P.J. Burnell, *Economic Nationalism [...]*, p. 21.

26. W. Armstrong, bespreking van het voormelde werk van Burnell, in: *Economic Geography*, vol. 63, januari 1987, nr. 1, pp. 83-84.

27. R.H. Werking, bespreking van *America for Americans: Economic Nationalism and Anglophobia in the Late Nineteenth Century* (Westport, 1973) van Edward P. Crapol, in: *The Business History Review*, vol. 48, 1974, nr. 2, pp. 264-265.

eeuw, over de Britse greep op de spoorwegen van het land baseerde zich evengoed op de nationalistische overtuiging dat het land niet afhankelijk hoorde te zijn van buitenlands kapitaal, al was het maar om zijn politieke onafhankelijkheid te vrijwaren. Hoe nationalisme de economische agenda kneedde, wordt des te duidelijker door het feit dat de eeuw daarvoor de politieke leiders de eenmaking van het land geenszins als onverzoenbaar met de uitbouw van spoorwegverbindingen door buitenlandse investeerders hadden beschouwd, integendeel: dat had het politieke project van eenmaking precies mogelijk gemaakt. Niet minder duidelijk treedt het nationalistische karakter van de wending die (onder meer) de Argentijnse spoorwegpolitiek nam aan het licht toen in 1948, onder het bewind van Juan Perón, de Britse treinmaatschappijen genationaliseerd werden zonder enig economisch voordeel als resultaat. Soortgelijk beleid in Mexico en Uruguay diende hetzelfde programma van nationale manifestatie, waaraan economische calculatie ondergeschikt was.²⁸ Aan deze kenschetsing van het economisch nationalisme doet niets af dat het *naast nationalistische* wel degelijk economische projecten kan dienen. Het eveneens Argentijnse 'petroleumnationalisme', ontstaan in de jaren 1920, stond inderdaad onder meer in het teken van de hervorming van de economische structuur van het land.²⁹

De manoeuvres van economische politiek in naam van een nationale agenda tартten ook in de ogen van liberale economen na Mill meer dan eens wat zij beschouwden als economische rationaliteit. In 1931, aan het begin van een grote economische en politieke wereldcrisis, kenschetste de Britse econoom Theodore E. Gregory het aan terrein winnende economisch nationalisme als een beweging die de vergroting van de politieke macht, en niet zozeer de economische welvaart, op het oog had en gericht was tegen andere, zowel binnen- als buitenlands gesitueerde, nationale gemeenschappen. Het ging om een vorm van 'politiek idealisme' die niet weinig vanuit Duitsland geïnspireerd was.³⁰ Enkele decennia later formuleerde de Canadese econoom Harry G. Johnson een soortgelijke kritiek. Ook in zijn ogen was de nationalistische nadruk op een economie gerund door leden van de eigen natie economisch irrationeel. In plaats van toename van welvaart vindt volgens Johnson en verwante economen bij zo een beleid slechts een herverdeling plaats tussen vreemde ondernemers en werknemers en die van de eigen natie. Dergelijk 'postkoloniaal' nationalisme (dat we met Hechter en anderen dus ook op nationale gemeenschappen in het Westen kunnen toepassen) leverde voor hem alleen psy-

28. W.R. Wright, *Foreign-Owned Railways in Argentina: A Case Study of Economic Nationalism*, in: *The Business History Review*, vol. 41, 1967, nr. 1, pp. 62-93.
29. C.E. Stolberg, *Entrepreneurship in Public Enterprise: General Enrique Mosconi and the Argentine Petroleum Industry*, in: *The Business History Review*, vol. 56, 1982, nr. 3, pp. 380-399.
30. Economic Nationalism. Address given at Chatham House on March 12th, 1931 by Professor T.E. Gregory, D. Sc. (Econ.), in: *International Affairs*, vol. 10, 1931, nr. 3, pp. 289-306.

chische en niet echt materiële winst op.³¹ Hij ontzag daarbij niet het protectionisme en de krampachtige pogingen tot controle over de nationale economie door zijn vaderland, uit een gevoel van bedreiging door de machtige zuiderbuur. Maar zelfs vanuit de hoek van het marxistisch geïnspireerde nationalisme werd tegenover deze liberale zienswijze het recht van nationale staten verdedigd om een dam op te werpen tegen het internationale kapitalisme en 'koloniale' patronen van discriminatie te keren.³² Deze discussie is in het kader van de huidige globaliseringstendenzen en het verzet daartegen verre van achterhaald.

De manifestatie van het nationalisme als autonome kracht kan niet alleen domeinen als economie reduceren tot een instrumenteel niveau, maar zelfs gepaard gaan met een anti-economistische reflex.³³ Dat heeft het gemeen met andere bewegingen die politiek en cultuur niet willen laten bepalen door materialistische ideeën en attitudes. Uitgerekend in het hart van de industriële revolutie en tijdens de bloei daarvan verwierp Thomas Carlyle het toonaangevende economische *laissez faire* en deed hij de economische wetenschap, die in toenmalig Engeland die doctrine overwegend ondersteunde, af als 'armzalig'. Zijn maatschappelijk ideaal inspireerde zich meer op de feodale orde waarin ieders plaats en de onderlinge verhoudingen, los van individualistische afwegingen, duidelijk en stabiel waren. (Om soortgelijke redenen stond hij zelfs het behoud van de slavernij in de kolonies voor.)³⁴ Voor hem reeds had Edmund Burke, één van de grondleggers van de conservatieve doctrine, vanuit datzelfde Engeland, waar de industriële revolutie al in volle gang was, de Franse Revolutie aangevallen met onder meer het argument dat bij die omwenteling een nieuwe financiële economie de fundamenteën van de reële economie en samenleving ondermijnde. Hij zag speculatie en manipulatie niet alleen de sociale orde en de reële economie aantasten, maar ook het politieke denken corrumperen, alsof staat en maatschappij slechts een kwestie waren van contract en de politieke willekeur van een revolutie.³⁵ In de kringen van de Amerikaanse *upper middle class* en intelligentsia klonken einde negentiende eeuw, niettegenstaande of net vanwege de hoogconjunctuur van de 'Gilded Age' en mede

31. H.G. Johnson, 1. *A Theoretical Model of Economic Nationalism in New and Developing States*, in: H.G. Johnson (ed.), *Economic Nationalism [...]*, p. 14.
32. M. Watkins, The economics of nationalism and the nationality of economics: a critique of neo-classical theorizing, in: *The Canadian Journal of Economics*, vol. 11 (supplement: The Harry G. Johnson Memorial Symposium), 1978, pp. S88-S120.
33. Deze dimensie van economisch nationalisme is ook in andere gevallen al opgemerkt, zie G.T. Crane, *Economic Nationalism [...]*, p. 57; A.D. Smith, *Nationalism and Modernism [...]*, pp. 165-166.
34. P. Groenewegen, "The Dismal Science", and the Contemporary Political Economy of Slavery, in: *History of Economics Review*, vol. 34, 2001, pp. 74-94.
35. Deze economisch gefundeerde kritiek op de Franse Revolutie is op meerdere plaatsen te vinden in zijn *Reflections on the Revolution in France* (Oxford World's Classics), Oxford, 1999, pp. 76, 96, 109, 112, 192-197, 233 en 246. De eerste uitgave dateert van 1790.

onder invloed van Carlyle, kritische geluiden op de impact van het geld op de natie en het ras. Het gaf hier aanleiding tot afwijzing van zowel de goudstandaard als van het met de 'mammon' geassocieerde jodendom. In deze geestelijke atmosfeer horen ideeën thuis over expansie en *empirebuilding* als uitlaatklep voor de nationale energie, die Theodore Roosevelt tijdens zijn presidentschap omzette in een agressief buitenlands beleid. Binnen de nationale grenzen poogde hij de invloed van beurs en grootindustrie in te dammen.³⁶

Op het Europese continent waren soortgelijke denkbeelden, met impact op de politieke praktijk, in de negentiende eeuw niet minder aanwezig en wonen ze in de vroege twintigste eeuw nog terrein. Vooral Duitsland gaf hier de toon aan. De intellectuele elite daar, met voorop het toonaangevende academische 'mandarijnendom', verwierp materiële welvaart indien deze niet de voorwaarden creëerde voor de ontplooiing van de individuele (cultuur)mens en de cultuurnatie.³⁷ De snelle opgang van het industriële kapitalisme in het eengemaakte Duitsland van Bismarck bracht heel wat identiteitsproblemen en sociale onzekerheid met zich mee bij zowel de aristocratie als de burgerij. Deze leidende groepen in de samenleving werden gekenmerkt door een onvermogen om de rol van economische belangen, die uiteraard keihard speelden, op te nemen in hun wereldbeeld. Toen na een kort experiment met economisch liberalisme in de jaren 1870 grote economische problemen opdoken, vierde bovendien de verering van de staat al snel weer hoogtij. Morele veroordelingen van liberalisme en kapitalisme gingen hand in hand met een nieuwe opstoot van antisemitisme.³⁸ In meerdere opzichten preludeerden deze ontwikkelingen op de revolutie van rechts tijdens het interbellum, waarvan het brandpunt in Duitsland lag. Eén van de inspiratoren van de *Konservative Revolution*, Oswald Spengler, legde de oorsprong van de door hem verfoeide moderne wereldeconomie in Engeland. Dat kapitalisme vormde met democratie, kosmopolitisme én marxisme één geheel. Aan het einde van de westerse beschaving zag hij die heerschappij van geld en machine echter wegdeemsteren en de politiek opnieuw de overhand krijgen. Met zijn 'Pruisisch socialisme', dat hij tegen de Weimar-republiek in propageerde, had hij een regime op het oog dat over alle klassen en belangen heen één politiek-economische orde verzekerde.³⁹ Ernst Jünger, een andere invloedrijke auteur van de conservatieve revolutie, zag

36. A. Herman, *The Idea of Decline in Western History*, New York, 1997, pp. 166-179.

37. F. Ringer, *The Decline of the German Mandarins. The German Academic Community, 1890-1933*, Hanover-London, 1990, p. 146.

38. F. Stern, *Droom en waan. Het drama van de Duitse geschiedenis 1850-1993*, Amsterdam-Antwerpen, 1994 (vert.), pp. 33-60 en F. Stern, *Goud en ijzer. Bismarck, Bleichröder en het ontstaan van het Duitse Rijk*, Amsterdam, 1992 (vert.), zie o.m. p. 276.

39. O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, München, 2003, pp. 1145-1195. De eerste uitgave dateert van 1918. In 1920 verscheen zijn boek *Preußentum und Sozialismus*.

in nationaal socialisme eveneens een weg naar het overstijgen van klassenstrijd, materialisme en economisch denken.⁴⁰ Hun geestesgenoot Carl Schmitt beschouwde de overwinning van Engeland op Napoleon in 1814-1815 als de betreurenswaardige triomf van het economische denken en de industrieel-commerciële maatschappij. Engeland staat hier als wieg van de industriële revolutie slechts symbool, want de auteur die in Schmitts ogen doorging voor de kerkvader van het liberalisme als ideologie van de handeldrijvende burgerij was de Fransman van Zwitserse afkomst Benjamin Constant.⁴¹ Twee andere aartsvaders van de liberale orde, Thomas Hobbes en John Locke, kregen later ook van Leo Strauss, nestor van het Amerikaanse neoconservatisme, kritische commentaar omdat ze hun politieke filosofie hadden gebaseerd op het hedonisme en drang tot zelfbehoud van het werkende en bezit verwervende individu.⁴² De Portugese dictator António Salazar betreurde het dat er in de kolonie Angola olie gevonden werd, omdat de povere economie van zijn land in zijn ogen deel uitmaakte van de stabiliteit daarvan.⁴³

Dergelijke denkbeelden, met als grondtoon een argwaan tegen de voor culturen, tradities en naties ontwrichtende invloed van een economistische mentaliteit die uitgaat van louter op materieel voordeel bedachte individuen, waren/zijn ruim verspreid en diep geworteld in verschillende stromingen van het conservatisme. Een pendant daarvan is overigens te vinden ter linkerzijde en bij meerdere religies. Ook bij (economisch) nationalisme, dat niet zelden met de genoemde ideologieën samengaat, spelen ze een belangrijke rol.⁴⁴

DE GEMENGDE ECONOMIE EN DE NATIE: KANSEN EN RISICO'S

De vraag naar de primauteit van economie dan wel nationalisme bij het economisch nationalisme, moet vooral niet doen vergeten dat de sociaaleconomische en politieke sferen altijd met elkaar vervlochten zijn, een gegeven waarop met name de aanhangers van de *'institutional economics'* grote nadruk leggen.⁴⁵ Dat geldt eveneens voor het economisch liberalisme zoals dat verkondigd werd ten tijde van de negentiende-eeuwse zogenaamde 'nachtwakersstaat', omdat (onderdelen van) economisch liberalisme ten behoeve van welbepaalde belangengroepen en

40. F. Boterman, *Duitse dichters en denkers. Het belang van cultuur in de moderne Duitse geschiedenis*, Amsterdam-Antwerpen, 2008, p. 165.

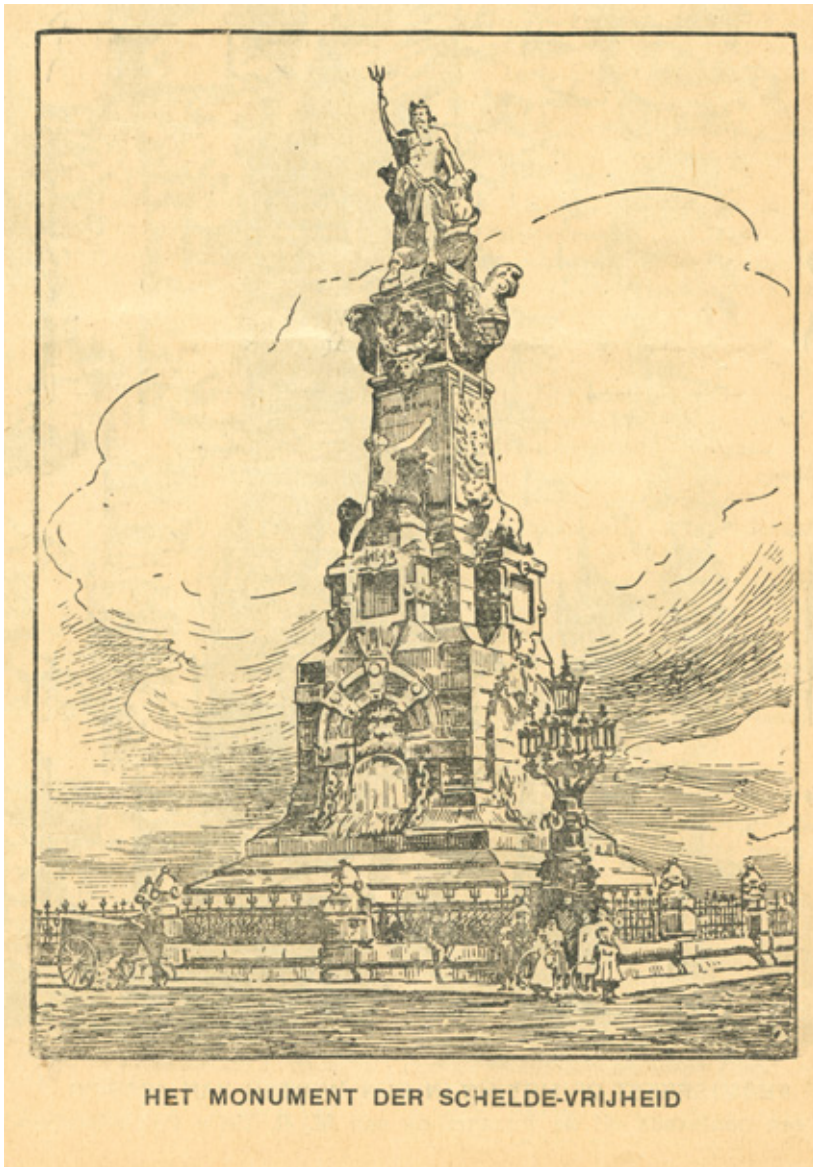
41. H. Meier, *Carl Schmitt, Leo Strauss und "Der Begriff des Politischen". Zu einem Dialog unter Abwesenden*, Stuttgart-Weimar, 1998, p. 83. Zie ook Constants geschrift *De la liberté des Anciens comparé à celle des Modernes*, 1819.

42. L. Strauss, *Natural Right and History*, Chicago-London, 1965, pp. 165-251.

43. T. Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, London, 2010, p. 511.

44. Zie O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, passim.

45. Zie o.m. Ch.J. Wahlen, *The Institutional Approach to Political Economy*, in: F. E. Foldvary, *Beyond Neoclassical Economics. Heterodox Approaches to Economic Theory*, Cheltenham, UK-Brookfield, US, 1996, pp. 83-99.

Het monument van de Schelde-vrijheid symboliseert de bewogen geschiedenis (de sluiting van de Scheldemonding, het afkopen van de tolrechten en de pogingen tot volledige vrijmaking) die uiteindelijk leidde tot de totale vrijmaking van de Schelde, als de levensader van de Antwerpse haven en de daarmee samenhangende economische bedrijvigheid van Antwerpen en Vlaanderen. [ADV, VBRB 7092]

zelfs voor economisch nationalisme kunnen worden ingezet. De spreiding van internationale economische relaties via vrijhandel laten immers niet alleen ontwikkelingslanden toe hun nationale zelfstandigheid te versterken.⁴⁶ Oekraïense en Québecse nationalistes argumenteren om soortgelijke redenen ten gunste van een dergelijke handelspolitiek. Friedrich List zag protectionisme evenmin als alleenzaam makend voor de Duitse economie.⁴⁷ Kleine naties kunnen vaak niet zonder een open economie en daarom hebben na de Eerste Wereldoorlog twee jonge staten als Finland en Oostenrijk, in hun geval in de eerste plaats richting hun grootste buur, een open extern economisch beleid gevoerd.⁴⁸ Andere erfgenamen van de uiteengevallen Donaumonarchie daarentegen onderstreepten hun pas verworven zelfstandigheid niet zelden met handelsbarrières en droegen daarmee bij aan de economische desintegratie van Centraal-Europa. Estland, Griekenland, Ierland, Italië, Portugal en Spanje hebben eveneens die, soms zelfs naar autarkie leidende, weg gevolgd.⁴⁹ Dat ging in de staten met verschillende nationale identiteiten vaak samen met interne spanningen. Interne strijd werd evengoed geleverd tussen belangengroepen: agrarische en industriële lobby's dachten vaak heel anders over protectionisme en vrijhandel. En natuurlijk paarde de confrontatie tussen sectorale belangen zich niet zelden aan (sub)regionalisme: in Canada bijvoorbeeld heeft de politiek van protectionisme aan het einde van de negentiende eeuw in verschillende streken andere reacties uitgelokt wegens onderling uiteenlopende economische activiteiten en oriëntaties.⁵⁰ Meerdere externe en interne dimensies van economisch nationalisme leveren dus ook uiteenlopende combinaties op. Dat valt mee te verklaren doordat instrumentaliteit en pluriformiteit van economische methodes in handen van nationalistes op elkaar aansluiten. Maar hoewel economisch nationalisme past in meerdere modellen van economische politiek, bood de twintigste-eeuwse invulling van het concept 'gemengde economie' onmiskenbaar extra perspectieven voor de interactie van economie en natie. Een belangrijk aspect daarvan was dat de welvaartstaat nieuwe '*narratives of national identity*' genereerde.⁵¹

Reeds in de late negentiende eeuw gingen verschillende landen meer

46. P.J. Burnell, *Economic Nationalism [...]*, pp. 18 en 40.
47. E. Helleiner & A. Pickel (eds.), Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from the 19th Century, in: *International Studies Quarterly*, jg. 46, 2002, nr. 3, pp. 310 en 312.
48. H. Matis, *National and Economic Conditions in Twentieth-century Austria*, in: A. Teichova, H. Matis & J. Patek (eds.), *Economic Change and the National Question in Twentieth-century Europe*, Cambridge, 2000, pp. 229-247; R. Hjerpe & J.-A. Lamberg, *Changing Structure and Organization of Foreign Trade in Finland after Russian Rule*, in: A. Teichova e.a. (eds.), *Economic Change [...]*, pp. 382-403.
49. Zie de desbetreffende hoofdstukken in A. Teichova e.a. (eds.), *Economic Change [...]*.
50. M.H. Watkins, Economic Nationalism, in: *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, vol. 32, 1966, nr. 3, p. 390.
51. G.T. Crane, Economic Nationalism [...], p. 63.

intensief economisch nationalisme toepassen, door middel van hetzij protectionisme, hetzij stimulansen aan de eigen economie of delen daarvan. De verhoging van de militaire slagkracht van het land vormde daarbij een belangrijke inzet.⁵² Na de Eerste Wereldoorlog lonkte het Duitse voorbeeld van de planeconomie, dat door Walther Rathenau tijdens de vijandelijkheden succesvol was toegepast.⁵³ Het fascisme toonde hoever de mobilisatie van een hele samenleving en economie in naam van zijn ultranationalisme kon gaan. Mussolini's regime voerde van 1922 tot 1927 een nog in vele opzichten zeer liberale economische politiek, in tegenstelling tot het decennialang door de voorgaande liberale politieke elite beoefende staatsinterventionisme ten behoeve van de modernisering van het land. Na 1927 evenwel sloeg het Italiaanse fascisme de weg in naar een nieuw mercantilisme en corporatisme.⁵⁴ Toch werd vooral in de periode na de Tweede Wereldoorlog de gemengde economie naar volume en intensiteit groter dan voorheen. De ideeën en aanzet daartoe zijn niettemin al in belangrijke mate geleverd tijdens de jaren '30. John Maynard Keynes heeft toen al zijn naam verbonden aan het verzamelbegrip voor de verscheiden vormen die dit type economie aannam: keynesianisme. Hij pleitte in de eerste plaats voor binnenlands economisch evenwicht, onder meer door onderconsumptie via een verhoogde geldmassa op te vijzelen, zelfs al ging dit ten koste van stabiele wisselkoersen. Helemaal nieuw was dat niet, want al in de negentiende eeuw waren stemmen opgegaan pro loskoppeling van de munt van het goud om de autonomie en welvaart van de eigen natie te versterken.⁵⁵ Maar het principe van een vaste muntwaarde, die onder meer de internationale handel faciliteerde, was toch richtinggevend gebleven en kwam pas na 1918 op de helling te staan. Keynes verklaarde ten tijde van de depressie dat een gesloten economisch systeem beter toeliet werkloosheid te vermijden.⁵⁶ Dergelijke stellingnamen deden nog voor de Tweede Wereldoorlog een discussie ontstaan met (neo)klassieke economen. Die werd na de oorlog verdergezet, waarbij Keynes zelfs als een economisch nationalist en voorstander van een gesloten economie werd getypeerd.⁵⁷ Aanhangers van het fascisme en bepaalde vormen van socialisme wilden daadwerkelijk door middel van protectionisme een staatsgeleide en autarische nationale economie verwezenlijken, die onafhankelijk was van de rest van de wereld en zo des te beter te plannen viel. Keynesianisme leek daar eveneens

52. A. Kahan, 2. *Nineteenth-century European Experience with Policies of Economic Nationalism*, in: H.G. Johnson (ed.), *Economic Nationalism in Old and New States*, London, 1968, pp. 17-20.

53. E. Hobsbawm, *Natie en nationalisme [...]*, pp. 171-172.

54. M. De Cecco, 8. *Keynes and Italian Economics*, in: P.A. Hall (ed.), *The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations*, Princeton (New Jersey), 1989, pp. 202-204.

55. E. Helleiner & A. Pickel (eds.), *Economic Nationalism [...]*, pp. 314-317.

56. G.R. Steele, *Keynes and Hayek. The Money economy*, London-New York, 2001, p. 11.

57. M.A. Heilperin, *Le nationalisme économique*, Paris, 1963 (vert.), pp. 16-17; zie ook: T. Nakano, *Theorising Economic Nationalism [...]*, pp. 222-223.

op af te stevenen.⁵⁸ Keynes heeft inderdaad verklaard dat net de aantasting van de nationale welvaart als gevolg van internationale economische fluctuaties de vrede in gevaar bracht.⁵⁹ In het woord vooraf tot de Duitse vertaling van zijn magnum opus *The General Theory* (1936) beweerde hij zelfs dat zijn daarin aanbevolen organisatie van de economie gemakkelijker realiseerbaar was in een 'totale staat' dan onder een regime van *laisser faire*. Hoewel hij tijdens de Tweede Wereldoorlog weer opteerde voor internationale samenwerking, bleven zijn navolgers verdeeld tussen nationalisme en internationalisme.⁶⁰ Los van alle doctrinaire polemieken is het een feit dat als gevolg van de nationale economische planning tijdens de jaren '30 de internationale handel desintegreerde.⁶¹

Dat heeft niet verhinderd dat zeker tot aan de jaren '70 een economisch beleid dat steunde op de eigen staat en natie toonaangevend werd en deze politiek op haar beurt het natiegevoelen heeft gestimuleerd. Staatsinterventie compenseerde verlies aan autonomie als gevolg van een even belangrijke tendens tot economische herintegratie van althans de westerse wereld⁶². Niet in de laatste plaats Latijns-Amerikaanse landen zijn toenemend zelfbedruipend willen worden door het opzetten van eigen industrieën als alternatief voor gespecialiseerde monoculturen (al of niet met comparatief voordeel). Vreemd kapitaal was daar verre van welkom.⁶³ Typisch voor dergelijke politiek is de vorming van nationale kartels voor de ordening van de nationale economie.⁶⁴ Het principe van eigen, meer dan van doelmatige productie staat voorop, nationalisme gaat boven materiële behoeftenbevrediging.⁶⁵ Economisch nationalisme vertoont daarbij de tendens om vooral sectoren met symbolische waarde voor de natie en uiteraard de culturele sector te beschermen. Indien dit een groeiende middenklasse ten goede komt, kan dat evenwel een positieve invloed op de maatschappelijke stabiliteit en democratisering uitoefenen.⁶⁶

58. M.A. Heilperin, *Le nationalisme économique [...]*, pp. 19-21, 27, 33, 40-41 en 43-45.
59. Ook Jacques Néré, kwam, zoals Heilperin, in zijn bijdrage *The Depression and World Policy*, in: H. Van der Wee (ed.), *The Great Depression Revisited. Essays on the Economics of the Thirties*, The Hague, 1972, p. 73, tot een andere conclusie: "And so we arrive at the paradoxical conclusion that it was the new, effective techniques used to fight the crisis that disrupted international concertation and made the Second World War inevitable."
60. M.A. Heilperin, *Le nationalisme économique [...]*, pp. 103-124 en 135. Een meer recente aanval op het keynesianisme in deze zin is het boek van de Gentse filosoof Martin De Vlieghe: *Wij verkiezen een Führer. De economische oorzaken van racisme en oorlog in de twintigste eeuw*, Leuven, 1996.
61. A. Coppé, *International Consequences of the Great Crisis*, in: H. Van der Wee (ed.), *The Great Depression Revisited [...]*, pp. 20-21.
62. A.D. Smith, *Nationalism and Modernism [...]*, p. 214.
63. S.B. Tancer, *Economic Nationalism in Latin America. The Quest for Economic Independence*, New York-Washington-London, 1976, pp. 11-13.
64. A. Kahan, 2. *Nineteenth-century European Experience [...]*, pp. 23 en 27.
65. H.G. Johnson, 1. *A Theoretical Model [...]*, pp. 1-3, 7, 11, 12 en 14.
66. H.G. Johnson, 1. *A Theoretical Model [...]*, pp. 8-9, 13, 15-16.

Verzet tegen vormen van 'kolonialisme' en een geloof in het nut van nationalisaties heeft nationalistinnen daarbij meer dan eens weten te verenigen met socialistinnen, zeker in de derde wereld maar ook dichterbij huis.⁶⁷ Zelfs Marx was voor het verband tussen nationalisme en sociale strijd, bijvoorbeeld in verband met de Ierse kwestie, niet volledig blind gebleven. De austromarxist Otto Bauer geloofde dat naties zonder cultuurdragende elite, zoals bij de Tsjechen het geval was, toch konden ontwaken onder invloed van zowel politieke en culturele als economische factoren.⁶⁸ In de Keltische gebieden van Groot-Brittannië en andere 'interne kolonies' gingen socialisme en nationalisme soms hand in hand.⁶⁹ De economisch nationalistische strijd van het ene land tegen een ander dat in financieel en economisch opzicht domineert, is door onder meer de socialistinnen in Argentinië en in andere ontwikkelingslanden gesteund in naam van anti-imperialisme.⁷⁰ Er zijn zelfs marxisten die nationalisme zonder meer beschouwen als een bijzondere vorm van klassenstrijd tegen een buitenlandse uitbuitende klasse.⁷¹ Ook in het Westen verwierf de arbeidersbeweging burger- en sociale rechten in het raam van een nationale staat en zo hebben sociaal bewustzijn en zowel civiek-nationaal als etnisch-nationaal bewustzijn elkaar ontmoet.⁷²

Met de opkomst van de welvaart- of verzorgingsstaat, zoals het nieuwe type gemengde economie ging heten, werden de achttiende-eeuwse civieke burgerrechten, zoals vrije meningsuiting en recht op eerlijke rechtspraak, en de negentiende-eeuwse politieke burgerrechten, die aan een steeds groter deel van de burgers deelname aan de macht verzekerden, in de twintigste eeuw aangevuld met de sociale burgerrechten. Die hielden het recht in op economische welvaart en sociaal welzijn.⁷³ Ongeziene bedragen werden in het kader van de sociale zekerheid en openbare dienstverlening ingezet ten behoeve van alle burgers. Het heeft

67. E. Hobsbawm, *Natie en nationalisme [...]*, pp. 189-195; P.J. Burnell, *Economic Nationalism [...]*, p. 84.
68. L. Wils, *Naties en nationale bewegingen [...]*, p. 82.
69. Voor het overzicht van deze verschillende types van verhoudingen tussen socialisme en nationalisme zie: L. Vos, Nationalisme: reflecties van een historicus, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997: *Nationalisme*, pp. 315-317. Voor het uitblijven van een verbond tussen socialisme en minderheidsnationalisme in België zie ook: L. Wils, Socialisme en nationalisme, in: *Kultuurleven*, jg. 32, 1965, nr. 7, p. 515.
70. W.R. Wright, *Foreign-Owned Railways [...]*, pp. 71-72.
71. P.J. Taylor, bespreking van *The National Question. Decolonising the Theory of Nationalism* (London-New Jersey, 1988) van J.M. Blaut, in: *Economic Geography*, vol. 64, 1988, nr. 4, p. 374.
72. E. Hobsbawm, *Natie en nationalisme [...]*, p. 188. Zie ook: A. Dieckhoff, La déconstruction d'une illusion. L'introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel, in: *L'Année Sociologique*, vol. 46: *Nation, nationalisme, citoyenneté*, 1996, nr. 1, pp. 43-55 en M. Van Ginderachter, L'introuvable opposition entre le régionalisme citoyen wallon et le nationalisme ethnique flamand. À propos de l'Encyclopédie du Mouvement wallon, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 13-14, 2004, pp. 67-96.
73. T.H. Marshall, *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge, 1950, pp. 1-85.

sociaal en ideologisch vaak radicaal verdeelde staten cohesie en stabiliteit gegeven. De staat werd een 'huis voor het volk', zoals de Zweedse socialisten het uitdrukten.

Hier situeert zich echter ook een risico. Wie die burgers waren, kon verschillen al naargelang een staat een 'statutaire' dan wel een 'identitaire' opvatting van burgerschap hanteerde. In de meeste westerse landen na 1945 gold een statutair burgerschap: gelijke rechten en plichten voor alle burgers. Maar dat neemt tot op vandaag de betekenis niet weg van het identitaire burgerschap, dat sociale verbanden koppelt aan culturele, etnische of andere gevoelens van samenhang. In het negentiende-eeuwse Duitsland, pionier in de sociale wetgeving, verhinderde een onvolkomen statutair-civiek burgerschap niet dat de natievorming net door dat sociaal beleid werd versterkt.⁷⁴ Maar ook in de moderne democratieën van na de oorlog, en niet minder elders, blijft dat identitaire burgerschap deel uitmaken van het politieke bewustzijn: de situatie in tal van regio's in Europa toont aan dat gevoelens van identiteit voor vele leden van de democratie bepalen met wie ze een civiek-politieke en solidaire band willen aangaan. Uitgerekend de laatste serie burgerrechten, de sociale, worden zeker gezien hun grote financiële impact daar waar identitaire confrontaties plaatsvinden in sterke mate gekoppeld aan het al dan niet behoren tot de eigen identitaire groep. Die hoeft niet nationaal gedefinieerd te zijn – dat kan ook op ideologische, zuilgebonden, sociale of andere basis – maar de wervende kracht van nationalisme staat hier buiten kijf. Naast het Belgische communautaire debat, tonen de spanningen tussen Noord- en Zuid-Italië, die tussen Québec en de rest van Canada en die tussen tal van andere nationale gemeenschappen elders dat aan. Het verwijt van profitariaat door autochtonen aan het adres van immigranten en hun nazaten hoort overigens bij deze soort etnisch-nationale conflicten thuis. Maar daar gaat het om de tegenstelling tussen bevolkingsgroepen in eenzelfde gebied. Andere nationale conflicten vinden dan weer plaats tussen van elkaar onderscheiden territoriale entiteiten. In beide gevallen, nationale conflicten in één of verschillende gebieden, spitst de discussie zich toe op de manier waarop de bijdragen aan de opbrengsten van de staat en het aandeel in zijn uitgaven verdeeld zijn over de verschillende identitaire groepen en of daarbij sprake is van enige '*juste retour*'. Waar deze laatste van minder tel is in een als identitair homogeen ervaren gemeenschap, is ze dat des te meer in het tegendeel daarvan. Met betrekking tot elk van de vier grote uitgavenposten van de staat – consumptie, investeringen, afbetalingen en transfers – kan zich een dergelijk 'transferdebat' voordoen. Zelfs in onderontwikkelde, etnisch verdeelde landen leeft het beeld van de eigen etnie als 'melkkoe' voor de overige landgenoten. Ook daar, bij alle schaarste, maakt een transferdebat deel uit van een ruimere winst-verliesrekening met niet alleen de

74. P. Hassenteufel, L'état-providence ou les métamorphoses de la citoyenneté, in: *L'Année sociologique*, vol. 46, 1996, nr. 1: *Nation, nationalisme, citoyenneté*, pp. 127-129 en 134-137.

overheidsinkomsten en –uitgaven als elementen, maar ook economische transfers die gaan over de bewegingen van kapitaal, producten, diensten en werkgelegenheid tussen de regio's en/of etnieën.⁷⁵ Een nationalistische benadering kan daarbij zowel reële maatschappelijke verhoudingen aan het licht brengen als ze creëren én deformereren. Zo wordt het overwicht van Zürich binnen de Zwitserse economie in Franstalig Zwitserland soms aangevoeld als een overwicht van het Duitstalige deel, terwijl Zürich daar niet zonder meer voor staat en er ook spanningen bestaan tussen dit welvarende centrum en de rest van de Duitstalige regio.⁷⁶

Het is evenmin altijd zeker of het belang van de nationalistische voorhoede bij een of andere vorm van verzelfstandiging of afscheiding van de eigen streek of het eigen volk meteen ook samenvalt met dat van de andere leden daarvan. De nationalisten zijn door hun eigen positie als intellectuelen vaak uit op een groter aandeel in de aan hogere diploma's gebonden banen, terwijl het doorknippen van bestaande staatsstructuren andere economische sectoren en werkgelegenheid kan bedreigen.⁷⁷ Nationalisme dient nu eens de belangen van de middenstrata, dan weer die van de arbeiders of ook wel beide. Niettemin is het essentieel oog te hebben voor de neiging van nationalisten verschillen in sociaaleconomische belangen in naam van het nationalisme toe te dekken. Zo heeft de opkomst in de jaren '30 van het zogenaamde 'volkskapitalisme' en een breed gedragen afkeer van Brits kapitaal en zwarte arbeiders veeleer de schijn van een klasseloos en uitverkoren calvinistisch Zuid-Afrikaner volk opgehouden.⁷⁸ De strategieën met betrekking tot natievorming van een sociaal segment kunnen ook verschuiven naargelang van de situatie. De leden van de bevolkingsgroep die als gevolg van de dominantie daarvan beschikken over professionele ontplooiingskansen op heel het territorium van de eenheidsstaat hebben er alle belang bij die eenheid te verdedigen, tot op het punt waarop ze door andere bevolkingsgroepen in een minderheidspositie worden gedreven. In het geval van de Franstaligen in België bijvoorbeeld heeft de toenemende taalwetgeving, die de dominantie van het Frans aantastte, wallingantisme uitgelokt: terugplooiën op een afgebakend jachtterrein leek uiteindelijk een betere optie dan overal het terrein moeten delen.⁷⁹

Het risico van een met middelen en kansen schuivende welvaartstaat voor nationale cohesie wordt geaccentueerd doordat hijzelf klassegebonden groeps-

75. D.L. Horowitz, Patterns of Ethnic Separatism, in: *Comparative Studies in Society and History*, vol. 23, 1981, nr. 2, pp. 185-186 en 190.
76. B. Fritzsche, Chapter Five. *Unequal Regional Development in Switzerland: a Question of Nationality?*, in: A. Teichova e.a. (eds.), *Economic Change [...]*, pp. 89, 90-91 en 107.
77. D.L. Horowitz, Patterns [...], pp. 174-176.
78. P. Walshe, bespreking van *Volkskapitalisme: Class, Capital and Ideology in the Development of Afrikaner Nationalism 1934-1948* (Cambridge, 1983) van D. O'Meara, in: *The International Journal of African Historical Studies*, vol. 17, 1984, nr. 2, pp. 337-339.
79. Zie hiervoor ook D.L. Horowitz, Patterns [...], pp. 180-182.

vorming kan laten evolueren naar culturele groepsvorming.⁸⁰ Een centraal georganiseerde welvaartsstaat neemt immers impulsen tot andere vormen van sociale organisatie weg en werkt culturele verdeling van de arbeid in de hand als hij een cultuurbeleid voert dat het sociale beleid flankiert. Deze culturele werkverdeling wordt dan voordelig voor de leden van de perifere cultuur. Bepaalde hoogwaardige jobs worden zo voorbehouden aan de leden van die cultuur.⁸¹ Een beleid dat zich baseert op culturele criteria kan 'klassenpolitiek' zonder meer doorkruisen, hoewel elementen van beide soorten kunnen samengaan. De situatie in België bewijst dat, maar tegelijk geeft dat voorbeeld ook aan hoe die twee benaderingen, de culturele en de sociaaleconomische, toch op gespannen voet blijven staan.

Net zoals de financiële stromen die de welvaartstaat organiseert de cohesie van het land zowel kunnen versterken als aantasten, doet dat samenspel van kansen en risico's zich voor bij vormen van economisch dirigisme. De ambitie daartoe ging gelijk op met de mogelijkheid daartoe na '45 als gevolg van het toenmalige geestelijke klimaat en de restauratie van de natiestaat. Het netwerk van internationale economische en financiële instellingen en verdragen liet nog genoeg ruimte aan de afzonderlijke staten voor een eigen sociaaleconomische politiek. Meerdere postkoloniale landen kozen voor socialistisch planisme in naam van hun nog jonge natiebewustzijn. Economisch dirigisme is mogelijk binnen een natie met voldoende soevereiniteit en heeft het vermogen deze daarin en in haar interne samenhang te bevestigen. De doelstellingen zijn hier algemene welvaart en vrijwaring voor externe economische verstoring, doelen die sterk gestalte geven aan een *sociaaleconomische* nationale gemeenschap. Maar ook hier manifesteren zich risico's, waar bijvoorbeeld zo een beleid nog meer argwaan uitlokt bij daarvoor al niet eensgezinde bevolkingsgroepen en regio's. De *Full Employment Policy* van Franklin D. Roosevelt in de jaren '30, toen een lichtend voorbeeld van staatsinterventionisme, dreigde de macht van de federale overheid te vergroten en niet alle regionale belangen in de verre van homogene Verenigde Staten aan bod te laten komen.⁸² Verzuiling, zoals in het Nederland van voor en vlak na de oorlog, bood evenmin een geschikte context voor structureel economisch overheidsingrijpen.⁸³

80. M. Hechter, *From Class to Culture*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 34, 2004, nr. 4 (speciaal nummer): Br. De Wever e.a. (eds.), *National Identities and National Movements in European History [...]*, pp. 595-644.
81. M. Hechter, *From Class to Culture [...]*, pp. 624-625.
82. W.S. Salant, 2. *The Spread of Keynesian Doctrines and Practices in the United States*, in: P.A. Hall (ed.), *The Political Power [...]*, pp. 71 en 82-83.
83. A. Van Den Boogaard, *Configuring the Economy. The Emergence of a Modelling Practice in the Netherlands, 1920-1955*, [Amsterdam], 1998, pp. 23-49.

Keynesianen geloofden nochtans dat ze de redenering van het nulsomspel⁸⁴ konden doorbreken en een voor iedereen gunstige evenwichtssituatie bereiken: transfers van surplussen naar achterophinkende regio's zouden de algemene vraag en dus productie op peil houden en meteen de inflatoire spanningen in de economisch bloeiende regio's beperken. De arbeidsverhoudingen werden in dit systeem beheerst door vormen van neocorporatisme, waarbij een fordistisch geïnspireerd evenwicht werd nagestreefd tussen verhoogde productiviteit en lonen. Vooral kleinere, op export gerichte landen als de Scandinavische landen of de Benelux hadden belang bij dergelijke gecontroleerde sociale verhoudingen en groei. Het nationale identiteitsgevoel werd erdoor versterkt wegens het besef bij alle interne economische actoren dat ze op elkaar aangewezen waren voor het bewaren van interne harmonie en externe competitiviteit.⁸⁵ Of hiermee overal de gewenste resultaten werden bereikt, hangt af van land en regio, al lijkt het erop dat het alvast werkte in Groot-Brittannië en zijn *'Celtic fringe'*. Het Belgische voorbeeld daarentegen wijst erop dat de verdeling van overheidssubsidies aan bedrijven en sectoren regio's tegen elkaar kon opzetten.⁸⁶

Duidelijk is evenwel dat na de vervanging van het keynesianisme door het neoliberalisme vanaf einde jaren '70, gepaard met toenemende financieel-economische globalisering, internationale competitie meer prioriteit kreeg dan binnenlandse consensus, zowel in sociale als etnische zin. Het maakte van regio's in één land veeleer concurrenten dan partners.⁸⁷ Europese subsidies aan de regio's versterkten nog hun slagkracht en zijn slechts één aspect van een blijkbaar grote compatibiliteit van regionalisme en Europese eenmaking. De toenemende integratie van de wereldeconomie heeft nochtans afweerreacties van afzonderlijke staten tegenover buitenlandse overnames van vitaal geachte bedrijven geenszins doen verdwijnen.⁸⁸ Bij monde van de Franse president Sarkozy volgde zelfs een pleidooi voor soevereine staatsfondsen in de landen van de Europese Unie om de opkoop van hun industrie door vreemd kapitaal te beletten.⁸⁹ Economisch nationalisme heeft vele gedaanten en vele levens.

84. Bij een nulsomspel of *zero sum game* is de som van de winst- en verliesrekening tussen de leden altijd nul; winst van de ene partij betekent dus *ipso facto* verlies voor een andere.

85. Zie hiervoor en bijhorende nuances: J. Pekkaninen, 12. *Keynesianism and the Scandinavian Models of Economic Policy*, in: P.A. Hall (ed.), *The Political Power [...]*, p. 317; T. Nakano, *Theorising economic nationalism [...]*, pp. 221 en 224.

86. G. Eyskens, *De memoires* (J. Smits ed.), Tielt, 1993, p. 479.

87. M. Keating, *The Political Economy of Regionalism*, in: M. Keating & J. Loughlin (eds.), *The Political Economy of Regionalism*, London-Portland (Oregon), 1997, pp. 18-21 en 30.

88. Economic Nationalism. From Karl Marx's Copybook, in: *The Economist*, 4 maart 2006, pp. 10-11.

89. Sarkozy waarschuwt lidstaten voor buitenlandse overnames, in: *De Standaard*, 22 oktober 2008, p. 16.

CONCLUSIE

Uit het voorgaande vallen met betrekking tot economisch nationalisme enkele besluiten te trekken.

1. De interactie tussen economie en natievorming bestaat erin dat deze laatste een aangepast functioneel kader kan bieden voor de eerste, maar deze op haar beurt een bepaald nationaal referentiekader kan creëren en/of versterken.
2. Bij economisch nationalisme vormt nationalisme het vertrekpunt van (sociaal)economische analyse, doelbepaling en inzet van middelen, die ten dienste staan van de nationalistische agenda en waarbij een niet louter materialistische definitie van 'winst' wordt gehanteerd.
3. Dit instrumentele karakter van economie in verband met nationalisme maakt dat dit laatste niet werkt met een exclusieve economische theorie of dito model, maar hier sprake is van pluriformiteit.
4. Het instrumentele karakter van economie en de niet-materiële definitie van winst in verband met nationalisme loopt zelfs meermaals uit op anti-economisme.
5. De definitie van economisch nationalisme als 'nationalisme met economische middelen' sluit niet uit dat maatschappelijke actoren wel degelijk gebruikmaken van nationalistisch gekleurde argumenten bij het nastreven van hun economische belangen. Voor zover dit economisch nationalisme mag heten, gaat het om een opportunistische variante, terwijl het oorspronkelijke economisch nationalisme principieel van aard is. Beide soorten kunnen echter gecombineerd voorkomen en het gebruik van nationalistisch gefundeerde argumenten voor economische belangen wordt niet zelden ingegeven door een al aanwezige nationalistische overtuiging.
6. In elk politiek model, met bijhorend economisch beleid, is plaats voor economisch nationalisme, maar de gemengde alsook de staatseconomie zoals toegepast na 1945 geven daaraan een extra dimensie, ten gevolge van ongekende mobilisering en transfer van middelen en hun verdeling volgens zowel sociaaleconomische als culturele criteria. Net hierdoor echter kan de gemengde economie zowel staatsnationalisme als regionalisme bevestigen en versterken, maar evengoed ondermijnen.
7. Sociaaleconomische en cultureel/nationale breuklijnen kunnen (deels) samenvallen dan wel elkaar doorkruisen en het economisch nationalisme beoogt het eerste, waarbij het sterk de neiging vertoont in naam van een eenduidige nationale identiteit sociaaleconomische, ideologische en/of andere verschillen binnen de eigen identitaire groep te versluieren.

8. Economisch nationalisme kan zowel bij staten als regio's gepaard gaan met grensoverschrijdende, zelfs continentale of mondiale integratie, bijvoorbeeld als deze de levensvatbaarheid van de nationale autonomie precies ondersteunt.

Deze elementen vormen samen het raamwerk waarbinnen ook de Vlaamse casus beter valt te begrijpen.⁹⁰

Olivier Boehme (°1974) is doctor in de geschiedenis en werkt als navorser-beleidsadviseur bij het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen (FWO). Hij schreef onder meer *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum* (1999; 2011, 2de editie), *Van de golden sixties tot de val van Bretton Woods* (2005, i.s.m. W. Pluym), *Greep naar de Markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum* (2008) – genomineerd voor de ABN-Amroprijs voor het beste non-fictie boek en bekroond met de Prijs voor Geschiedenis en Volkskunde van de Provincie Antwerpen – en *Uit de Tijd. Schopenhauer, Burckhardt en Nietzsche over zin en onzin van de geschiedenis* (2009).

90. Zoals aangetoond in mijn *Greep naar de markt*.